

A z ər b a y c a n R e s p u b l i k a s ı
D a x i l i İ ŝ l ər N a z i r l i y i
P o l i s A k a d e m i y a s ı

Kafedra: “Mülki hüquq”

Kommersiya hüququ

fənni üzrə

İSTİQAMƏTVERİCİ MÜHAZİRƏ

**Mövzu № 1. Kommersiya
hüququnun anlayışı, prinsipləri,
mənbələri və subyektləri.**

Tərtib etdi:

Polis Akademiyasının «Mülki
hüquq» kafedrasının dosenti,
polis polkovniki, hüquq üzrə
fəlsəfə doktoru, dosent
Rəşad Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının DİN-in Polis Akademiyasının «Mülki hüquq» kafedrasının 13 mart 2020-ci il tarixdə keçirilən iclasında müzakirə edilmiş və tədris prosesində istifadəsi məqsədamüvafiq hesab edilmişdir. Protokol № 7, 13 mart 2020-ci il.

Bakı - 2020

Mövzu № 1. Kommersiya hüququnun anlayışı.

Plan:

Giriş.

Sual 1. Kommersiya hüququnun anlayışı, predmeti və metodu.

Sual 2. Kommersiya hüququnun prinsiplərinin anlayışı və təsnifatı.

Sual 3. Kommersiya hüququnun mənbələrinin anlayışı və təsnifatı.

Sual 4. Kommersiya hüquq münasibətlərinin anlayışı və növləri.

Sual 5. Kommersiya hüququnun subyektlərinin anlayışı, təsnifatı və ayrı-ayrı növlərinin hüquqi vəziyyəti.

Nəticə.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2019. mad. 13, 29, 59.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, 2019. Mad. 13, 14.
3. «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 avqust 1994-cü il tarixli Fərmanı.
4. «Dövlət nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişaf sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 7 yanvar 1999-cu il tarixli Fərmanı;
5. «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması haqqında» 27 avqust 2002-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı;
6. «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli Fərmanı.
7. «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 28 sentyabr 2002-ci il tarixli 790 Nəli fərmanının icrası ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 oktyabr 2002-ci il tarixli 211 № - li Sərəncamı.
8. «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkili ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 1 fevral 2008-ci il tarixli Qanunu
9. «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 oktyabr 2007-ci il tarixli 2458 Nəli Sərəncamı.
10. «İnvestisiya fondları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 oktyabr 2010-cu il, 1101-IIIQ nömrəli Qanunu.
11. «Əmtəə birjası haqqında» Azərbaycan Respublikasının 25 may 1994-cü il tarixli, 803 №-li Qanunu.
12. «Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikası-nın 4 iyun 1999-cu il tarixli, 673-IQ №-li Qanunu.

13. "Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının 25 dekabr 2009-cu il tarixli, 933-IIIQ №-li Qanun.
14. "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının 16 yanvar 2004-cü il tarixli, 590-IIQ №-li Qanunu.
15. "Maliyyə-sənaye qrupları haqqında" Azərbaycan Respublikasının 23 aprel 1996-cı il tarixli, 69-IQ №-li Qanunu.
16. K.İmanov. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və əqli mülkiyyət hüquqları. Hüquqi dövlət və qanun curnalı, № 4, 2000, səh. 33-36.
17. R.Məmmədov. Hüququn mənbələrinin növləri, onların ümumi əlamətləri və fərqləri. «Qanun» curnalı, № 09, 2005, səh. 3-11.
18. R.Məmmədov. Hüququn mənbələrinin anlayışı və mahiyyəti. Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 13-cü buraxılış. Bakı, «Adiloğlu» nəşriyyatı, 2005. s.133-137.
19. E.Xələfov. Sahibkarlıq hüququnun mənbələri. «Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi». 21-ci buraxılış. Bakı, «Adiloğlu», 2008. səh.159-162.
20. S.X. Aslanov. Sahibkarlıq hüququ. Bakı, «Digesta» nəşriyyatı, 2005. Səh. 5-75.
21. R.Y.Məmmədov. Kommersiya (sahibkarlıq) hüququ. Bakı, Apostrof, 2015.
22. Xələfov E.A. Sahibkarlıq hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
23. Korşunova N.M., İvanovo T.M. Predprinimatelhscoe pravo M. 1999.
24. Lebedev K.K. Predprinimatelhscoe i kommerçeskoe pravo. SPb., 2002.
25. Popondopulo V.F. Kommerçeskoe pravo. Uçebnik. M. Ürist. 2004.
26. Predprinimatelhscoe pravo Rossiyskoy Federaöii. Pod red. E.P. Qubina, P.Q. Laxno. M., 2007.
27. Puqinskiy B.İ. Kommerçeskoe pravo Rossii. Uçebnik. M., 2005.

Giriş

Müasir dövrdə sahibkarlıq hüququnun bir hüquq sahəsi kimi Azərbaycan Respublikasında çox böyük əhəmiyyəti var. Çünki, məhz sahibkarlığın inkişafı Respublika iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərən amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra bu fəaliyyəti dövlətlə yanaşı ayrı-ayrı şəxslər həyata keçirir. Bu fəaliyyətin əsas məqsədi sistemə gəlir əldə edilməsinə yönəlmişdir. Bu, onu göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti nə qədər uğurlu olsa, Respublikamızda iqtisadiyyatın inkişafı və xalqın rifah səviyyəsi bir o qədər yüksək olar. Bunun üçün isə dövlət sahibkarlara qanun çərçivəsində əlverişli şərait yaratmalıdır. Respublika iqtisadiyyatının tarixi-inkişaf mərhələsinə nəzər yetirsək görərik ki, dövlət artıq bu şəraiti sahibkarlar üçün yaradıb.

Bu mövzuda müzakirəyə beş sual çıxarılmışdır. Mövzunun **birinci sualında** mütləq şəkildə «Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi» fənninə istinad olunacaqdır. Çünki, bütün sahələrdə olduğu kimi, kommersiya hüququnda da ilk növbədə, bu hüquq sahəsinin predmeti, metodu, prinsipləri, mənbələri və sistemi məsələlərinə diqqət yetirilməlidir. Məhz, bu məsələlər araşdırıldıqdan sonra kommersiya hüququ haqqında müəyyən təsəvvür formalaşacaqdır.

İkinci sualda kommersiya hüququnun prinsiplərinin anlayışı və təsnifatı məsələlərinə toxunulacaqdır. Bu sualda kommersiya hüququnun prinsiplərinə anlayış verilir, onların təsnifatı göstərilir, habelə kommersiya hüququnun prinsiplərinin ayrı-ayrılıqda şərh verilir.

Mühazirə mövzusunun **üçüncü sualında** isə kommersiya hüququnun mənbələrinə anlayış verilir, hüquq ədəbiyyatlarında verilən təriflər təhlil olunur, həmçinin kommersiya hüququ mənbələrinin təsnifatı aparılır.

Mühazirə mövzusunun **dördüncü sualında** isə kommersiya hüquq münasibətlərinin anlayışı verilir, növləri göstərilir və bu növlərin ayrı – ayrılıqda izahı verilir.

Mövzunun **beşinci sualı** isə “kommersiya hüququnun subyektlərinin anlayışı, təsnifatı və ayrı-ayrı növlərinin hüquqi vəziyyəti”nə həsr olunub. Bu sualda kommersiya hüququnun subyektlərinin anlayışı, təsnifatı və əlamətləri məsələsinə həsr olunmuşdur. Kommersiya hüququnun subyektlərinin ayrı-ayrı növlərinin hüquqi vəziyyəti, əmtəə birləşməsinin, investisiya fondlarının, bank və bank olmayan kredit təşkilatlarının yaradılması və fəaliyyəti haqqında danışılır.

Sual 1. Kommersiya hüququnun anlayışı, predmeti və metodu.

Hər bir hüquq sahəsi haqqında danışarkən və onu öyrənərkən ilk növbədə həmin hüquq sahəsinin tənzimləmə predmetinə və metoduna diqqət yetirmək lazımdır. Məhz, hüquqi tənzimlənmənin predmeti və metodunu bilməklə, daha dəqiq desək, hüquq sahəsinin tənzimlədiyi ictimai münasibətlərin dairəsini və bu münasibətlərin hansı üsul və vasitələrlə tənzim olunduğunu bilməklə kommersiya hüququ haqqında və onun təsbit etdiyi əsas institutlar haqqında ümumi bilik və məlumat almaq imkanı yaranır. Eyni zamanda, hüquqi tənzimlənmənin predmetini və metodunu öyrənməklə kommersiya hüququnun digər hüquq sahələrindən fərqləndirmək mümkündür. Çünki, hüquq sahələrinin bir-birindən fərqləndirən əsas meyar, məhz hüquqi tənzimlənmənin predmeti və metodudur.

Sahibkarlıq hüquq normaları ilə tənzim olunan ictimai münasibətlər sahibkarlıq hüququnun predmetini təşkil edir. Kommersiya hüququnun predmetinə daxil olan bu üç qrup münasibətləri geniş nəzərdən keçirilməsi, fikrimizcə, daha məqsədmüvafiq olardı.

I. Əsas və mərkəzi qrup münasibətlər kimi, təbii ki, sahibkarlıq münasibətləri, daha dəqiq desək, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində yaranan münasibətlər çıxış edirlər. Sahibkarlıq fəaliyyətinin leqal anlayışı həm Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində (bundan sonra AR MM), həm də 15 dekabr 1992-ci il tarixli «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda təsbit olunub. Belə ki, AR MM-in 13-cü maddəsinə, həmçinin «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR Qanunun 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, sahibkarlıq fəaliyyəti – şəxsin müstəqil surətdə həyata keçirdiyi, əsas məqsədi əmlak istifadəsindən, əmtəə satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən mənfəət götürülməsi olan fəaliyyətdir.

Qanunvericilikdə göstərilmiş bu anlayışın təhlili sahibkarlıq fəaliyyətinin aşağıdakı əlamətlərini təsbit edir:

1. Sahibkarlıq fəaliyyəti müstəqilliklə xarakterizə olunur. Müstəqillik dedikdə şərti olaraq əmlak və təşkilati müsəqilliyi qeyd etmək lazımdır. Əmlak müsəqilliyi dedikdə şəxsin sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirilməsi zamanı ayrıca əmlakın mövcudluğu başa düşülür. Təşkilati müsəqillik dedikdə isə – sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində müstəqil qərarların sahibkar tərəfindən qəbul edilməsidir. Yəni, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq, fəaliyyət növü seçmək, təsisçilərin dairəsini müəyyən edilməsi barədə qərarların sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxs tərəfindən müstəqil olaraq verilməsidir.

2. Sahibkarlıq fəaliyyəti sistematik gəlir əldə edilməsinə yönəlmişdir. Sahibkarın əsas məqsədi gəlirin əldə edilməsi onun fəaliyyətinə kommersiya xarakteri verir. Bu kommersiya xarakteri hətta sahibkarın öz fəaliyyətini həyata keçirilməsi zamanı mənfəət deyil, ziyan əldə edilməsi əvvəlcədən nəzərdə tutulmayıbsa, belə fəaliyyəti sahibkarlıq adlandırmaq olmaz və bu fəaliyyət kommersiya xarakteri daşımır.

3. Sahibkarlıq fəaliyyətinə verilmiş anlayışa müvafiq olaraq, subyektlərin əmlak istifadəsindən, əmtəə satışından, işlər görülməsindən və ya xidmətlər göstərilməsindən gəlirin əldə edilməsi təsbit olunub.

4. Həmçinin, sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər dövlət qeydiyyatından keçməlidirlər. Halbuki, sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən anlayışda dövlət qeydiyyatı kimi mühüm əlamət öz əksini tapmamışdır. Lakin, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün «dövlət qeydiyyatı» əsas zəruri şərtlərdən biridir. Belə ki, «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 10-cu maddəsinin 1-ci hissəsinə müvafiq olaraq, hüquqi şəxs yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin dövlət qeydiyyatını Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirir. Əvvəllər, yəni 2008-ci ilin yanvar ayının 1-dək hüquqi şəxs yaratmaqla sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin dövlət qeydiyyatı bir qayda olaraq Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən aparılırdı və onların dövlət qeydiyyatı 12 dekabr 2003-cü il tarixli «Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzim olunurdu.

Hal-hazırda isə kommertiya təşkilatlarının dövlət qeydiyyatını Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirir. Buna səbəb isə «Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə təşkilini təmin edilməsi tədbirləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 25 oktyabr 2007-ci il tarixli 2458 Nöli sərəncamıdır. Belə ki, adı çəkilən sərəncama müvafiq olaraq, sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin «bir pəncərə» prinsipi üzrə vahid dövlət qeydiyyat orqanı kimi Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi müəyyən edilmişdir.

Bundan başqa, onu da qeyd edək ki, 24 iyun 2005-ci il tarixinədək Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 13-cü maddəsində təsbiq olunmuş anlayış sahibkarlıq fəaliyyətini riskli xarakter daşdığına əks etdirirdi. Lakin, «Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa və həmin qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Qanununun 2-ci hissəsinin 2-ci bəndinə əsasən AR MM-in 13-cü maddəsində «öz riski ilə» sözləri çıxarılmışdır. Fikrimizcə, sahibkarlıq fəaliyyəti istənilən halda risk ilə sıx bağlıdır. Bunu, sivilist alimlər də qeyd edirlər.

Risk haqqında hüquq ədəbiyyatlarında alimlər tərəfindən müxtəlif fikirlər təsbit olunmuşdur. Belə ki, rus hüquqşünası O.A.Krasavçikovun fikrincə, risk – əmlak və şəxsi- qeyri əmlak nemətlərinin korlanması təhlükəsidir (imkanıdır). Digər hüquqşünas alimlər Z.K.Matveyev və V.A. Oygenzikt hesab edirlər ki, risk və risk sistemi zərərin ödənilməsi üsulu (formas) deyil, çünki bu üsullara öhdəliyin icrası və məsuliyyəti daxildir. Bu öz növbəsində, onu göstərir ki, «Risk doğrudan da zərərin ödənilməsi üsulu və forması deyil, belə ödəmənin əsasıdır». O.A.Krasavçikovdan fərqli olaraq, riski məsuliyyətin subyektiv əsası hesab edən V.A.Oygenzikt ona başqa aspektdə yanaşır. Onun fikrincə, risk təsadüfi səbəblərdən baş verə biləcək zərəri «üzərinə götürmək vəzifəsi deyil», çünki bu zaman riskin subyektiv xarakteri inkar olunur.

Lakin, digər rus hüquqşünası V.M.Takayev hesab edir ki, riski 4 qrupa fərqləndirmək olar:

Sahibkarlıq riski;

Oyun riski;

Öhdəlik riski;

Sığorta riski;

Öz növbəsində müəllif, «sahibkarlıq riski»ni 2 növə ayırır:

1. Kontragentin öhdəliklərin pozması nəticəsində yaranan risk;

2. Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxsdən asılı olmayan səbəbdən yaranan risk.

Bütün bu göstərilənlər bir daha onu təsdiq edir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti bilavasitə riskli xarakter daşıyır. Ona görə də, «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR Qanununun 1-ci maddəsində və AR MM-in 13-cü maddəsində əks olunmuş anlayışda bu fəaliyyəti riskli xarakterli olmasının bilavasitə təsbit olunması daha məqsədemüvafiq olardı.

II. Sahibkarlıq münasibətləri bilavasitə gəlir əldə etmək məqsədi olmayan digər münasibətlərlə də sıx bağlıdır. Xüsusən də, təşkilati-əmlak xarakterli fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı belə münasibətlər; müəssisələrin yaradılması və xitamı üzrə münasibətlər; lisenziyaların, sertifikatların alınması üzrə münasibətlər; ekoloci ekspertizaların aparılması və bu kimi digər münasibətlər. Belə təsərrüfat fəaliyyəti qeyri-kommersiya xarakter daşıyır, lakin, gələcəkdə sahibkarlıq fəaliyyətinin zəruri şərti sayılır. Yalnız buna görə də, göstərilən hallarda yaranan münasibətlər təsərrüfat-hüquqi tənzimləməni əhatə edir və Kommersiya hüququnun predmetinə daxil olur.

III. Nəhayət, müxtəlif formaların tətbiqi ilə və müxtəlif vasitələrlə bu fəaliyyəti tənzim edən dövlət, cəmiyyətin ictimai maraqlarını realizə etməklə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərə təsir göstərir. Sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsi prosesində yaranan bu münasibətlər kommersiya hüququnun predmetinə daxil olan münasibətlərin üçüncü qrupunu təşkil edir.

Kommersiya hüququnun metodu. Hüquq sahəsində hüquqi tənzimləmənin metodu dedikdə-həmin hüquq sahəsi ilə tənzimlənen münasibətlərə təsir göstərən üsul və vasitələrin məcmuyudur. Bir qayda olaraq, hər bir hüquq sahəsi müəyyən növ ictimai münasibətlərə təsir edən xüsusi hüquqi vasitələri nəzərdə tutur. Lakin, bir sıra hallarda hüquq sahələri təkcə onlar üçün səciyyəvi olan ictimai münasibətləri deyil, həm də bu münasibətlərlə sıx bağlı olan digər münasibətləri tənzim edir. Belə olan halda, hüquqi tənzimləmənin metodu təkcə həmin hüquq sahəsi üçün deyil, həm də digər hüquq sahələri üçün xarakterik olan hüquqi vasitələri daxil edir. Bundan əlavə, sahibkarlıq hüququnun daxil olduğu mürəkkəb hüquq sahələrində adətən hüquqi tənzimləmənin bir deyil, bir neçə metodların birləşməsindən istifadə olunur.

Kommersiya hüququnun predmetinin xüsusiyyətlərindən irəli gələrək qeyd etmək lazımdır ki, qanunverici, bəzi hallarda müqavilənin bağlanması ilə hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur, digər hallarda hüquq tətbiqi aktla əlaqədar olaraq (antiinhisar orqanın göstərişləri), üçüncü halda isə hüquq və vəzifələr qanundan meydana gəlir (dövlət qeydiyyatına alınması vəzifəsi).

Sahibkarlıq hüququnun normaları qismən müstəqil olaraq hüquq və vəzifələrin həcmi barədə məsələləri həll edə bilər (dispozitiv normalar), tövsiyyə xarakteri daşıya bilər, hətta subyektiv hüquq və vəzifələrin dairəsini tam surətdə müəyyən edə bilər (imperativ normalar). Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin subyektləri bərabər və tabelik vəziyyətində ola bilərlər (sahibkarlar arasında olan

münasibətlər üfqi münasibətlər və dövlət ilə sahibkarlar arasında olan şaquli münasibətlər oxşar deyillər).

Müəyyən edilmiş hüquqların müdafiəsi və vəzifələrin icra edilməməsi zamanı sanksiyaların tətbiq edilməsi müxtəlif vasitələrlə (mülki hüquqi, inzibati, cinayət) və müxtəlif qaydalarda (inzibati və məhkəmə qaydasında) həyata keçirilə bilər.

Beləliklə, şəxsi maraqların həyata keçirilməsi zamanı azadlıqların dövlət hakimiyyət təsiretməsi arasında olan qarşılıqlı əlaqə ictimai maraqlarla ifadə olunur, o cümlədən səlahiyyətli orqanların tövsiyələrinin nəzərə alınması – Kommersiya hüququnun hüquqi tənzimləmə metodunun xüsusiyyətləridir.

Bildiyimiz kimi, hər bir hüquq sahəsi xüsusi tənzimləmə metoduna malikdir. Metodu dəyişilməz hesab etmək olmaz. O, siyasi və iqtisadi faktorlarla şərtlənir və bir hüquq sahəsi üçün spesifik olan aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

1. Hüquq münasibətlərinin yaranması, dəyişməsi və xitam edilməsi (hüquqi faktlar).

2. Hüquq münasibəti iqtirakçılarının ümumi vəziyyəti.

3. Hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsinin xarakteri (norma yaradıcılığı).

4. Vəzifələrin icrasını təmin edən vasitələr (sanksiyalar).

Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin subyektləri bərabər və tabeçilik münasibətlərində ola bilərlər. Belə ki, sahibkarlar arasında olan üfqi münasibətlər və sahibkarla dövlət arasında olan şaquli münasibətlər oxşar deyirlər. Müəyyən olunmuş hüquqların sanksiyaların tətbiqi müxtəlif vasitə (mülki-hüquq, cinayət, inzibati) və qaydalarda (inzibati, məhkəmə) həyata keçirilə bilər.

Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin nizamasalınmasında imperativ və dispoitiv hüquqi nizamasalma metodları istifadə olunur. Belə ki, Kommersiya hüququnun predmetinə həm üfqi münasibətlər (bərabərlik münasibətləri) həm də şaquli münasibətlər (sahibkarla dövlət arasında yaranan münasibətlər daxildir).

Kommersiya hüququnda istifadə olunan əsas hüquqi nizamasalma metodu – razılaşdırma metodudur. Yəni, kommersiya hüququnun subyektini bu və ya digər məsələni müstəqil olaraq həll etsə də, kommersiya hüquq münasibətlərinə daxil olduqdan sonra bu münasibətin digər iştirakçısı ilə razılaşdırmaqla hər hansı məsələni həll edir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi prosesində məcburi göstərişlər metodu da tətbiq edilir. Yəni, hüquq münasibətlərinin tərəflərindən biri digərinə icrası üçün məcburi olan göstəriş verir.

Sahibkarlıq hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün tövsiyyə metodundan istifadə edilə bilər. Bu metodun tətbiqi zamanı hüquq münasibətlərinin tərəflərindən biri, digərinə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi qaydaları haqqında tövsiyə verir. Yuxarıda göstərilənlərdən əlavə olaraq qadağan metodundan da istifadə edilir.

Sahibkarlıq hüququnun predmetini və metodunun təhlilindən çıxış edərək, habelə hüquq ədəbiyyatlarında verilən anlayışları ümumiləşdirərək kommersiya hüququna aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: Kommersiya hüquq-hüququn bir sahəsi olub, sahibkarlıq münasibətlərini, o cümlədən onunla sıx bağlı olan qeyri-kommersiya münasibətlərini, dövlət və ictimai maraqların təmin edilməsi məqsədi ilə iqtisadiyatın dövlət tərəfindən nizamlanması üzrə münasibətləri tənzim edən hüquq normalarının məcmusudur.

Ümumi hüquq nəzəriyyəsində və sahəvi tədqiqatlarda ənənəvi olaraq hüquq sistemi, hüquq sahəsinin sistemi, qanunvericilik sistemi, hüququn mənbələri sistemi nəzərdən keçirilərkən onların qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı münasibəti nəzərdən keçirilir. S.S.Alekseyev haqlı olaraq göstərirdi ki, ümumfəlsəfi baxımdan hüququn strukturunun və mənbələrinin əlaqəsi daxili və xarici formaların əlaqəsi kimi xarakterizə oluna bilər.¹ Bu zaman hüququn mənbələri zahiri forma olmayıb, hüququn mövcudluğunun zəruri məqamını təşkil edir. Özü də hüququn mənbələrinin məcmusu məhz, buna görə sistem kimi xarakterizə oluna və buna görə onun strukturu müəyyən edilə bilər ki, o, hüququn obyektiv surətdə mövcud olan strukturunun xarici ifadəsidir. Öz növbəsində, hüququn mənbələrinin nizamlanmış sistemi öz-özlüyündə pozitiv hüquq sisteminin zəruri elementini təşkil edir.

Beləliklə, cəmiyyətdə mövcud olan hüququn mənbələri sistemi və hüquq sistemi bir-biri ilə sıx surətdə bağlıdır və bir-birinə təsir göstərir. Hüquq sisteminin və hüququn mənbələri sisteminin əlaqəsi bunda ifadə olunur ki, hüququn mənbələrinin mövcud sistemi əsasında həmin dövlətin hüquq sisteminin durduğu müəyyən, məntiqi əlaqəli qurumdur. Bu zaman elmi ədəbiyyatda haqlı olaraq vurğulanır ki, hüququn mənbələri sistemi yalnız hüquq sistemi ilə şərtlənmir, çünki ona bir sıra subyektiv amillər (normayaradıcı orqanın mülahizəsi) təsir göstərir. Buna görə də hüququn mənbələri sistemi hüquq sistemini təqlid etmir. Öz növbəsində, hüququn mənbələri sistemi hüquq sisteminə təsir göstərir, hüquq sisteminin iqtisadiyyatın, cəmiyyətin konkret vəziyyətinə daha tam uyğun gəlməsinə təkan verir. Deməli, hüquq sistemi və hüququn mənbələri sistemi iki sıx əlaqəli sistem olub, onların hər biri öz strukturuna malikdir.

Kommersiya hüququnun sistemi – yəni, Kommersiya hüququnun strukturunu hüquq sahəsi kimi, qanunvericilik sahəsi kimi, elmi və tədris vəsaiti kimi xarakterizə edir. Digər hüquq sahələri kimi Kommersiya hüququ da ümumi və xüsusi hissələrə ayrılır.

Ümumi hissəyə aşağıdakı institutlar aiddir:

Ümumi müddəalar:

Kommersiya hüququnun anlayışı, predmeti və prinsipləri;

Kommersiya hüquq münasibətləri;

Kommersiya hüququnun subyektləri və onların əmlak hüquqları;

Sahibkarlıq mübahisələrinə baxılmanın hüquqi tənzimlənməsi;

Sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət təsirinin hüquqi nizama salınması qaydası.

Xüsusi hissəsinə isə aşağıdakı institutlar daxildir:

Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin istehsal fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi;

Bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi;

İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi;

Əmtəə bazarının hüquqi tənzimlənməsi;

Qiymətli kağızlar bazarının hüquqi tənzimlənməsi.

¹ Алексеев С.С. Структура советского права. М.: Юрид. лит., 1975, 55-80 с. Зивс С.Л. Источники права. М.: Наука, 1981, 101 с.

1-ci sual üzrə nəticə:

Bu sualda ilk növbədə kommersiya hüququnun predmeti və onun predmetinə daxil olan münasibətlərin dairəsi, habelə sahibkarlıq fəaliyyətinə anlayış verilir və onun məzmunu geniş şəkildə təhlil olundu. Həmçinin, bu hüquq sahəsinin metodunu xarakterizə edən cəhətlər diqqətə çatdırılmaqla yanaşı, kommersiya hüququnun sistemi təhlil olunmamışdan əvvəl ilk olaraq hüququn sistemi nəzərdən keçirildi və sonradan kommersiya hüququnun sisteminin əhəmiyyətindən və onun ümumi və xüsusi hissələrə ayrılmasından danışıldı.

Sual 2. Kommersiya hüququnun prinsiplərinin anlayışı və təsnifatı.

Prinsip məfhumunun hərfi mənası müəyyən bir nəzəriyyəsinin, əqidəsinin, dünyagörüşün, elmin əsas müddəası, çıxış nöqtəsi kimi başa düşülür.

Hüququn prinsipləri onun sinfi mahiyyətini, ictimai təyinatını və məqsədyönlüyünü xarakterizə edən ilkin başlanğıclar, əsaslar başa düşülür. Professor M.F.Məlikovanın fikrincə hüququn prinsipləri ictima-iqtisadi münasibətlərdən, ictimai inkişafı obyektiv qanunlarından irəli gəldiyindən obyektiv xarakter daşıyır. Hüququn prinsipləri hüququn bütün sistemində öz ifadəsini tapır. Onlar hüququn müəyyən normalarında, institutlarında möhkəmləndirilə bilər. Lakin, hüquq normasının bilavasitə hər-hansı prinsipi ifadə etməməsi o demək deyildir ki, həmin normaya ümumiyyətlə hüququn prinsiplərinin ruhu nüfuz etməmişdir. Qeyd edildiyi kimi, hüquq normaları birbirindən ayrılıqda deyil, bütövlükdə bir sistemdə mövcud olub əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərir. Bununla birlikdə hüququn prinsipləri onun bütün normaları birbirindən ayrılıqda deyil, bütövlükdə bir sistemdə mövcud olub əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərir. Bununla birlikdə hüququn prinsipləri onun bütün normalarını vahid sistemdə birləşdirən faktordur.

Kommersiya hüququnun prinsipləri dedikdə isə – təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsini təmin edən hüquq normalarının bütün kompleksinə şamil olunan əsas başlanğıclar başa düşülür.

Sahibkarlıq hüquq elmində kommersiya hüququnun prinsiplərinin təsnifatı barədə alimlər arasında vahid fikir formalaşmayıb. Belə ki, bir sıra alimlər sahibkarlıq hüququnu prinsiplərinə mülki hüquqi, digər alimlər isə xüsusi hüquqi aspektdən yanaşır və təsnifatını verirlər. Qeyd edir ki, kommersiya hüququ nə mülki, nə də inzibati hüquqa daxil deyil. Sahibkarlıq hüququ kompleks hüquq sahəsidir və digər hüquq sahələrin prinsipləri kommersiya hüququna aid edilə bilər. Lakin, birmənalı olaraq kommersiya hüququna məhz mülki hüququn yaxud da xüsusi hüququn bütün prinsiplərini aid etmək heç də düzgün olmaz. Belə ki, elmi ədəbiyyatlarda kommersiya hüququna müxtəlif aspektlərdən yanaşib təsnifat verilsə də, fikrimizcə, bu və ya digər təsnifata üstünlük vermək və yaxud bu və ya digər təşkilatın əhəmiyyətini azaltmaq heç də düzgün olmazdı.

Lakin, mühüm və ən vacib təsnifatları nəzərdən keçirmək daha məqsədemüvafiq olardı. Belə ki, S.X.Aslanovun fikrincə kommersiya hüququnun prinsiplərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Kommersiya hüququ subyektlərinin bərabərliyi prinsipi;
2. Kommersiya hüququ subyektlərin iradə sərbəstliyi prinsipi;
3. Sahibkarların əmlak müstəqilliyi prinsipi;
4. Mülkiyyətin toxunulmazlığı prinsipi;
5. Müqavilə azaldığı prinsipi.

6. Mülki hüquqların maneəsiz həyata keçirilməsinə şərait yaradılması prinsipi.

7. Pozulmuş hüquqların bərpasının təmin edilməsi və onların məhkəmə müdafiəsi prinsipi.²

V.F. Popondopulo isə kommertiya hüququ prinsiplərinin təsnifatını verərkən mülki qanunvericiliyə istinad etmişdir. Onun fikrincə, «mülki hüququn tərkib hissəsi kimi kommertiya hüququnun xüsusiyyətlərini xüsusi hüququn prinsipləri vasitəsilə müşahidə aparmaq olar.³ Müəllif İ.V. Yerşovanın fikirlərini tənqid edərək onun təsbit etdiyi prinsipləri kommertiya hüququnun prinsipləri kimi qəbul etmir. Halbuki, İ.V. Yerşova kommertiya hüququna xas olan prinsipləri təsbit edir: azad sahibkarlıq fəaliyyəti, vahid iqtisadi məkan; mülkiyyətin çox formalığının tanınması, mülkiyyət formalarının hüquq bərabərliyi və onların bərabər şəkildə müdafiəsi; rəqabətin dəstəklənməsi və inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yönələn iqtisadi fəaliyyətə yolverilməzliyi; sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi və qanunculuq prinsipləri.⁴

Digər rus hüquqşünasları N.Y. Kruqlova və İ.F. Bayşa sahibkarlıq hüququnun prinsiplərini özünəməxsus təsnifatını verirlər.⁵ Lakin, V.S. Anoxin və V.B. Doynikovun təsnifatı yuxarıda göstərilən təsnifatlardan fərqlənir və bu təsnifat İ.V. Yerşovanın verdiyi təsnifata daha yaxındır.

Artıq yuxarıda görüldüyü kimi, kommertiya hüququnun kompleks hüquq sahəsinin olması ilə yanaşı, həm də onun prinsipləri haqqında elmidə vahid fikir formalaşmamışdır. Odur ki, bu və ya digər müəllifin fikirlərinə üstünlük vermək və yaxud da digər təsnifatların əhəmiyyətini azalmaq heç də düzgün olmazdı.

Bütün göstərilən təsnifatların təhlili edərək elmi dövriyyəyə aşağıdakı prinsipləri təklif edirik:

1. Azad sahibkarlıq fəaliyyəti prinsipi. Bu prinsip öz təsbitini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 59-cu maddəsində tapıb. Belə ki, adı çəkilən maddəyə əsasən «hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər».

Bu prinsipdə, sahibkarın, dövriyyədən çıxarılmamış əmlakın istənilən növlərindən istifadə etməklə, qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada istənilən formada, sahibkarlığın istənilən sahəsində öz fəaliyyətini başlaya və həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. Lakin, bu azadlıq sonsuz deyil. Belə ki, bu azadlıq, konstitusiya quruluşunun əsaslarını, digər şəxslərin hüquqlarını və qanuni maraqlarını, sağlamlığı müdafiə edilməsi, habelə dövlətin təhlükəsizliyini və ölkənin

² S.X.Aslanov «Sahibkarlıq göququ». Bakı, Diəsta nəşriyyatı», 2005. səg: 23-29

³ В.Ф.Попондопуло « Коммерческое (прелпринимательское) право». Учебник. М.Юристъ, 2004. сящ: 29.

⁴ Ершова И.В. «Предпринимательское право». Учебник. М.Юриспруденция, 2002. стр: 13-15.

⁵ Круглова Н.Ю. «Хозяйственное право». М. Русская Деловая Литература, 1997. стр: 52-53; Ж.Ф. Байша. «Предпринимательское право. Учебное пособие. М. 2003. стр: 6-7.

müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədilə qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhdudlaşdırıla bilər. Eyni zamanda, sahibkarlıq fəaliyyətinin azadlığı təsərrüfat fəaliyyətinin ayrı-ayrı növlərinin lisenziyalaşdırılması ilə də məhdudlaşır.

2. Vahid iqtisadi məkan prinsipi, yəni Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisindən əmtəələrin, xidmətlərin və maliyyə vəsaitlərinin azad hərəkət etməsidir. Bu prinsipə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində əmtəələrin, xidmətlərin və maliyyə vəsaitlərinin azad hərəkəti üçün gömrük sərhədlərinin, rüsumlarının, vergilərinin və digər maneələrin tətbiq edilməsinə yol verilmir. Lakin, insanların həyat və sağlamlığının müdafiəsi, təbiətin və mədəni dəyərlərin mühafizəsinin təmin edilməsi zəruridirsə onda müvafiq qanunlarla bu prinsip məhdudlaşdırıla bilər (məsələn, Azərbaycan Respublikası MM-nin 6.4-cü maddəsi).

3. İnhisarlıqdan müdafiə və rəqabət prinsipi. Bazar şəraitində iqtisadi və sosial inkişafda yalnız o sahibkar üstünlük əldə edir ki, əgər həmin sahibkar təsərrüfatçılıqda az məsrəflə olsa da belə daha yüksək nəticələrə, yüksək keyfiyyətli rəqabətə, davamlı mallara (işlər, xidmətlər) nail olsun. Bu prinsip iqtisadiyyatın inkişafının hərəkətverici qüvvəsi sayılır və rəqabət qabiliyyətli təşkilatları həvəsləndirir. Eyni zamanda bu prinsip zəif işləyən müəssisələri, yəni uzun müddət zərərli işləyən müəssisələri, ödəniş qabiliyyəti olmayan, istehsal etdiyi mallara tələbatı olmayan müəssisələr ya yenidən qurulur, ya da müflis olmuş kimi tam ləğv edir.

4. Qanunçuluq prinsipi. Bu prinsip barədə sizə dövlət və hüquq nəzəriyyəsiindən artıq məlumdur. Qanunçuluq prinsipi daha çox ümumi xarakter daşıyır. Belə ki, bu prinsipin məzmunu bildiyimiz kimi hüququn bütün subyektləri tərəfindən hüquq normaları göstərişlərinin dəqiq və tam həyata keçirilməsində ifadə olunur. O ki, qaldı sahibkarlıq fəaliyyətində qanunçuluğa 2 aspektə nəzər yetirmək lazımdır.

Birincisi, sahibkarlıq fəaliyyətinin özü qanunvericiliyin tələblərinə ciddi riayət edilməklə həyata keçirilməlidir.

İkincisi, ən əsası, hüquqi aktların qanuniliyi dövlət tərəfindən təmin olunmalıdır, sahibkarlığı nizama salan dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanların fəaliyyətinin qanunçuluğunu göstərmək olar.

2-ci sual üzrə nəticə:

Bu sualda kommertiya hüququnun prinsiplərinə anlayış verildi, onun təsnifatı aparıldı və hər birinin ayrı-ayrılıqda məzmunu açıqlandı. Həmçinin, bu sualda elmi ədəbiyyatlarda kommertiya hüququnun prinsipləri ilə bağlı verilən təsnifatlara da münasibət bildirildi.

Sual 3. Kommersiya hüququnun mənbələrinin anlayışı və təsnifatı.

Bir sıra alimlər hüququn mənbələrinin anlayışının daha bir mühüm aspektini fərqləndirirlər. Hüququn mənbəyi yazılı hüquqi sənəd kimi nəzərdən keçirilir, lakin bu zaman istənilən yazılı sənəd deyil, yalnız normativ tənzimləyici kimi hüququn əsas xarakteristikası ilə bağlı olan hüquqi sənədlər başa düşülür.

Bu zaman belə mənbələrə məhkəmə orqanlarının aşağı məhkəmələr tərəfindən bütün sonrakı analoci işlərin həllində ümumməcburi əhəmiyyət verilən aktları və ya hüquqyaratma orqanlarının müqavilə təcrübəsi nəticəsində ifadə olunmuş, yaxud sadəcə, dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırılmış aktlar aid edilə bilər.⁶

Adətən, yaxud çox vaxt ümumi hüquq nəzəriyyəsində hüququn mənbələrinin dörd növü göstərilir: normativ-hüquqi akt, məhkəmə presedenti, sanksiyalaşdırılmış adət və normativ müqavilə. Ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə, elə indinin özündə bəzi ölkələrdə ayrı-ayrı alimlər hüququn mənbəyi qismində hüquqşünasların fəaliyyətini, hüquq ideologiyasını, hüquqi şüuru, dini mətnləri, hüquqi doktrinaları qəbul etmişlər və etməkdədirlər.

Təbii hüququn mənbələri məsələsi kifayət qədər problemlidir, çünki təbii hüquq nəzəriyyəsinin özü də hüquqşünas alimlər tərəfindən birmənalı qəbul olunmur. Görünür, M.N.Marçenkonun belə bir fikri ilə razılaşmaq lazımdır ki, bu, mürəkkəb, çoxşaxəli və heç də birmənalı olmayan, hüquqi aspektdən başqa, fəlsəfi aspektə də malik olan təzahürdür, buna görə də təbii hüququn, onun forma və mənbələrinin vahid anlayışı mövcud ola bilməz.⁷

Bir qayda olaraq, təbii hüquq müxtəlif müstəvilərdə nəzərdən keçirilir. Birincisi, o, təbii hüququn «hakimiyyətdən və qanunvericinin iradəsindən asılı olmayan, insan tərəfindən uydurulmamış və bu mənada təbii olan hüquq kimi izah olunduğu təlim, yaxud konsepsiyaların məcmusu, ikincisi, bu və ya digər konsepsiya tərəfdarlarının fikrincə, təbii hüququn məzmununu təşkil edən prinsip və normaların məcmusu; üçüncüsü, insanın (vətəndaşın) obyektiv azadlıq tələblərini və fərdin cəmiyyətdə və dövlətdə özünü azad surətdə realizə etməyə olan şərtsiz iddialarını ifadə edən əsas subyektiv hüququ» kimi başa düşülür.⁸

Təbii hüquq eyni vaxtda həm obyektiv, həm də subyektivdir. S.S.Alekseyevin fikrincə, onun obyektivliyi bunda təzahür edir ki, təbii hüquq «faktiki olaraq reallıqda mövcuddur»⁹, yəni dövlət qanunvericilik orqanlarının mülahizəsindən asılı olmayaraq mövcuddur və realizə olunur. Subyektivlik isə

⁶ Теория государства и права / Под ред. В.П.Малахова, В.Н.Казакова. М., 2002, с. 95.

⁷ Марченко М.Н. Источники права: Учебное пособие. М.: Проспект, 2005, с. 79.

⁸ Юридическая энциклопедия /Под ред. Б.Н.Топорнина. М., 2001,с. 304.

⁹ Алексеев С.С. Философия права. М.: НОРМА, 1997, с. 25-29.

bundan ibarətdir ki, o, az və ya çox dərəcədə konkret hüquq şəklində hər bir fərdə məxsusdur.

Artıq qeyd olunduğu kimi, təbii hüquq mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Buna görə də onun təbiətinin aydınlaşdırılması üzərində ətraflı surətdə dayanmadan, onun pozitiv hüquqda insan və vətəndaşın əsas hüquqlarının, ilk növbədə Konstitusiyada və dövlətin digər qanunlarında təsbiti formasında realizəsinin mühüm aspektinə diqqət yetirək. M.N.Marçenko göstərir: «Təbii hüququn şəkli dəyişir, bəzən isə o, tamamilə pozitiv hüquqa transformasiya olunur, yalnız özünə xas olan ilkin əlamətləri itirir».10

Təbii hüquqlar insan təbiətinin özü ilə diktə olunan hüquqlardır və buna görə də qanunvericinin, yəni dövlətin onları tanıyıb-tanınamasından asılı olmayaraq mövcuddur. Bu mənada təbii hüquqlar dövlətə münasibətdə anadangəlmə, ayrılmaz və toxunulmazdır.

Tarixi dövrdən, bu və ya digər dövlət qurumunun inkişaf mərhələsindən, habelə cəmiyyətdə hakim olan baxışlardan, maddi və sosial amillərdən asılı olaraq təbii hüquq haqqında bu və ya digər təlim formalaşmış, bu və ya digər əsas doktrina yaranmışdır. Buna görə də təbii hüququn mənbələri haqqında, ilk növbədə onun mənşəyinə dair bu və ya digər nəzəriyyədən çıxış edərək söhbət açmaq olar. Məsələn, təbii hüquqa dair ilahi nəzəriyyə onun mənbəyi haqqında birmənalı fikir yürütməyə imkan verirdi – «ilahi iradə», «ilahi ədalət» və s. Təbii hüququn izahının əsasında müəyyən ümumbəşəri dəyər kimi əxlaq durduqda təbii hüququn mənbələri də əxlaq müstəvisində yerləşirdi. M.N.Marçenko yazır: «Təbii hüququn hansı cəhətlərinin ən mühüm cəhətlər kimi fərqləndirilməsindən asılı olaraq, onun formaları və mənbələri də ən mühüm hesab olunur». O, müxtəlif müəlliflərin baxışlarının ümumiləşdirilməsi əsasında aşağıdakı amilləri göstərir:

- a) cəmiyyətin maddi həyat şəraiti;
- b) «şeylərin təbiəti», «bəşəriyyətin daimi dəyişməz qaydası»;
- c) insanın təbiəti, onun mədəniyyəti, şüuru, «kollektiv iradə»;
- ç) təzahürlərin (hadisələrin) əlaqəsi, yəni «təbiətdə obyektiv əlaqə».11

Təbii hüququn anlamı və mənbələri haqqında deyilənlərə müəyyən yekun vuraraq S.S.Alekseyevin «Hüququn fəlsəfəsi» monoqrafiyasında ifadə etdiyi aşağıdakı müddəanı iqtibas gətirə bilərik: «Təbii hüquq nəzəriyyəsinin dirçəlişinin başlıca səciyyəvi xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, təbii hüquq sırf hakimiyyət problemlərinə deyil, Fransa inqilabının ideologiyasına uyğun olaraq birbaşa insana müraciət edir, cəmləmiş şəkildə şəxsiyyətin ayrılmaz hüquqlarında ifadəsini tapır.

Beləliklə, təbii hüquq bilavasitə hüquqi-tənzimləyici əhəmiyyət kəsb edir».12 Təbii hüquqlar bilavasitə konstitusiyaların maddələrində və normalarında,

¹⁰ Марченко М.Н. Источники права: Учебное пособие. М.: Проспект, 2005, с. 95.

¹¹ Марченко М.Н. Источники права: Учебное пособие. М.: Проспект, 2005, с. 87.

¹² Алексеев С.С. Философия права. М.: НОРМА, 1997, с. 116.

vətəndaşların əsas, subyektiv hüquqları formasında, habelə digər qanunlarda (normativ-hüquqi aktlarda) təsbitini tapdıqda isə pozitiv hüquq forması kəsb edir və beləliklə, dar mənada hüququn mənbəyinə, yəni formal-hüquqi mənada hüququn mənbəyinə çevrilir.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirib elmi dövriyyəyə kommərsiya hüququnun mənbələrinin aşağıdakı tərifini təklif olunur: «Kommərsiya hüququnun mənbələri dedikdə, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində yaranan sahibkarlıq münasibətlərini və onlarla sıx bağlı olan digər münasibətləri tənzim edən, bu münasibətlərin iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini müəyyən edən, kommərsiya hüququ normalarını təsbit edən səlahiyyətli dövlət orqanlarının hüquqyaradıcı (normayaradıcı) fəaliyyətinin nəticələri başa düşülür».

Müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif alimlər tərəfindən müxtəlif meyarlardan istifadə olunmaqla həyata keçirilən ən mühüm və məşhur təsnifatlar nəzərdən keçirilmişdir. Bizim fikrimizcə, bu və ya digər təsnifata (onun bu və ya digər növünə) üstünlük vermək və başqa təsnifatların əhəmiyyətini azaltmaq düzgün olmazdı. Çoxlu təsnifatın mövcud olmasına baxmayaraq, xüsusilə təcrübə tətbiqi baxımından onlardan ən mühümlərini fərqləndirmək lazımdır. Belə təsnifatlara (şərti surətdə) hüquqi qüvvəsinə görə təsnifatı aid etmək olar. Məhz o, kommərsiya hüququnun mənbələri sisteminin qurulmasının iyerarxiyasını şərtləndirir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemi aşağıdakı normativ hüquqi aktlardan ibarətdir.

1. Konstitusiya;
2. Referendumla qəbul edilmiş aktlar;
3. Qanunlar;
4. Fərmanlar;
5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarları;
6. Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları.

AR Konstitusiyası mənbələr sırasına həmçinin beynəlxalq müqavilələri (148-ci maddənin ikinci hissəsi), Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını (148-ci maddənin üçüncü hissəsi), yerli icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını (148-ci maddənin beşinci hissəsi) aid edir.

Kommərsiya hüququnun əsas mənbəyi kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası çıxış edir. AR-nın Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə, birbaşa təsirə malikdir. Azərbaycan Respublikasında qəbul olunan digər hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına ziddi olmamalıdır. Daha dəqiq desək, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 3-cü maddəsində deyilir ki, Azərbaycan xalqı öz hüquqları və mənafeləri ilə bağlı olan hər bir məsələni referendumla həll edə bilər. Referendum birbaşa demokratiyanın ali formalarından biridir, lakin buna baxmayaraq o, ictimai münasibətlərin normativ tənzimlənməsini əvəz edə bilməz. Azərbaycan Respublikasında referendum yolu ilə qəbul olunmuş qərar ümumməcburidir və onun əlavə təsdiqlənməyə ehtiyacı yoxdur, yeni referendumla ləğv edilmə qədər onun qüvvəsi zamana görə məhdudlaşdırılmır. Referendumun ümumməcburi xarakteri onu qanunlarla və digər normativ-aktlarla yaxınlaşdırır və bu mənada onu hüququn özünəməxsus mənbələrinə aid etmək olar. Hərçənd o, hüququn normativ mənbəyi deyildir, yəni bilavasitə dövlətdən irəli gələn, dövlətin iradəsindən yaxud onun hüquqyaradıcı orqanlarının iradəsindən asılı olan mənbə deyildir. Ona görə də, referendumla da konstitusion müddəalar ayrıca normada, yaxud bir neçə normada verilməsini təklif edirik.

Kommersiya hüququ üçün sahəvi prinsipləri təsbit edən normaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bundan başqa, əsas qanunda sahibkarlığın konstitusion təminatları və məhdudiyyətləri təsbit olunub. AR-nın Konstitusiyası hüququ yaradıcılıq sahəsində müxtəlif dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini bölür və bu bölgüyə müvafiq olaraq hüququn mənbələrinin differensiasiyasını (fərqləndirmə, dərəcələrə ayırma) aparır.

Bundan başqa, hüququn mənbələrinin iyerarxik quruluşuna görə məcəllələri göstərmək olar: AR-nın Mülki Məcəlləsi; AR-nın Vergi Məcəlləsi; Sahibkarlıq qanunvericilik sistemində Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin yeri haqqında məsələ çox mürəkkəbdir. Məsələ ondadır ki, AR-nın Mülki Məcəlləsi öz tənzimlənməsi ilə vətəndaşların istehlak ehtiyaclarının təmin edilməsinə yönələn həm sahibkarlıq, həm də əmtəə münasibətlərini əhatə edir. AR-nın MM-si sahibkarlığı tənzim edən çoxlu sayda normaları özündə təsbit edir. AR Mülki Məcəlləsində sahibkarlıq fəaliyyətinin anlayışı, onun həyata keçirilməsinin təşkilati-hüquqi formaları, sahibkarların əmlakının hüquqi recimi və sahibkarlıq müqavilələri öz əksini tapıb.

AR-nın Mülki Məcəlləsi ilə yanaşı kommersiya hüququnun mənbələri sistemində aparıcı rol «qanunlar» oynayır. Onları qruplaşdıraraq aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

1. Bazarın vəziyyətini müəyyən edən qanunlar: «Haqsız rəqabət haqqında» 2 iyun 1995-ci il trixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» 4 mart 1993-cü il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu;
2. Sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərin hüquqi vəziyyətini müəyyən edən qanunlar: «Maliyyə-sənaye qrupları haqqında» 23 aprel 1996-cı il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» 4 iyun 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu, «Banklar haqqında» 4 may 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin ayrı-ayrı növlərinin həyata keçirilməsi qaydalarını tənzim edən qanunlar: «Reklam haqqında» 3 oktyabr 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu; «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» 13 yanvar 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu;

4. Sahibkarlıq münasibətlərini tənzim edən digər qanunlar: «Müflisləşmə və iflas haqqında» 13 iyun 1997-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsində qanunqüvvəli aktlar da mühüm rol oynayır. Onların içərisində ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını göstərmək olar. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qəbul etdiyi aktlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və Azərbaycan Respublikasının Qanunlarına zidd olmamalıdır. Bu barədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 149-cu maddəsinin IV hissəsində öz əksini tapıb. Belə ki, həmin maddəyə əsasən qeyd olunub ki, «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına zidd olmamalıdır. Yalnız dərc edilmiş fərmanların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir». Sahibkarlıq münasibətlərinin tənzimləmə vasitəsi kimi fərmanlar bu və ya digər məsələləri qanunla həll edilməsində yaranmış boşluqları tamamlayır.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları kommersion mənşəli hüququnun mənbələri sırasına daxildir. AR NK-nin qərarları AR-nın qanunlarının və AR Prezidentinin fərmanlarının inkişafı və icrası ilə əlaqədar verilməlidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi sahəsində də AR Nazirlər Kabinetinin bir sıra qərarları var. Belə ki, «Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 2 sentyabr tarixli 782 nömrəli Fərmanının 5-ci maddəsinin 2-ci abzasının icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 7 noyabr 2002-ci il tarixli «Fəaliyyət növlərinin xüsusiyyətindən asılı olaraq xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi üçün tələb olunan əlavə şərtlər barədə» 174 nömrəli qərarını misal olaraq göstərmək olar.

Kommersion hüququnun mənbələri sırasında mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının öz səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul etdiyi normativ aktları da mühüm yer tutur. Belə ki, bu orqanlara aiddir: Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi və s. Həmçinin yerli özünüidarəetmə orqanları da təsərrüfat hüquqi aktlar dərc etdirirlər.

Kommersion hüququnun mənbələri sırasında lokal normativ aktların rolu da böyükdür. Belə ki, şəxsi sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi məqsədi ilə təsərrüfat subyektlərinin özləri lokal normativ aktlar qəbul edir. Belə aktlar tamamilə müəssisənin fəaliyyətinə, həm də təsərrüfatdaxili münasibətləri

tənzimləmək üçün müəssisənin ayrı-ayrı bölmələrinə aid edilə bilər. Müəssisədə kommərsiya sirtinin hüquqi rəcimi lokal normativ aktlarla müəyyən edilir.

Lokal normativ aktlardan savayı kommərsiya hüququnun mənələri qismində işguzar adətlər də çıxış edir. AR MM-in 10-cu maddəsinə əsasən, «sahibkarlıq fəaliyyətinin hər hansı sahəsində təşəkkül tapan və geniş tətbiq edilən, qanunvericiliklə nəzərdə tutulmayan davranış qaydası, hansısa aktda qeyd edilib-edilmədiyindən asılı olmayaraq, işguzar adət sayılır».

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimi E.B.Məmmədov göstərir ki, ölkə qanunvericiliyi Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarını normativ xarakterli aktlar kimi qəbul edir. Bu müddəa məhkəmə qərarlarının hüququn mənəyi kimi tanınması baxımından böyük və şübhəsiz əhəmiyyət kəsb edir. Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən yaradılan presedent normativ tənzimləyici əhəmiyyətə malikdir. Bu kontekstdə onlar ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan norma olmaqla Konstitusiyaya hüquq münasibətlərinin analoci hallarına şamil olunur. Buna əsasən, qanunverici və hüquqtətbiqedici orqanlar (o cümlədən məhkəmələr) gələcək fəaliyyətlərində Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarlarını və onlardan irəli gələn müddəaları rəhbər tutmalıdırlar.¹³ Biz isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun qəralarını aşağıda göstərilən səbəblərə əsasən kommərsiya hüququnun mənəyi kimi qəbul etməyi məqsədmüvafiq hesab edirik. Birincisi, Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun qərarları ümumməcburi xarakter daşıyır. İkincisi, normativ aktın və ya onun ayrı-ayrı müddələrinin Konstitusiyaya uyğun olmadığı üçün qüvvədən düşmüş hesab edilməsi zamanı AR Konstitusiyasına müvafiq hesab edilməyən aktı ləğv edən və ya dəyişdirən yeni aktın qəbulu üzrə vəzifəsini yerinə yetirib-yetirməməsindən asılı olmayaraq hüquqi qüvvəsini itirir. Üçüncüsü, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən qəbul edilmiş qərarlar qətidir, heç bir orqan və ya şəxs tərəfindən ləğv edilə, dəyişdirilə və ya rəsmi təfsir edilə bilməz.¹⁴

Yuxarıda qeyd olunanlara əsasən belə bir nəticəyə gəlirik ki, AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları faktiki olaraq hüququn mənəyi əlamətlərinə malikdir və hüquq normalarından ibarətdir.

Elmi ədəbiyyatlarda son dövrlərdə belə bir fikir də qətiyyətlə vurğulanır ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin hüquqi mövqeyi normativ xarakter daşıyır və hüququn mənəyi hesab olunmalıdır.¹⁵ Hüquqi mövqə, qərarada verilən Konstitusiyaya Məhkəməsinin yekun nəticəsini əsaslandırان dəlillər sistemidir. E.B.Məmmədov göstərir ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarının yüksək hüquqi qüvvəsi onun

¹³ Məmmədov E.B. Azərbaycanda Konstitusiyaya məhkəməsi və ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr: qarşılıqlı əlaqələrin nəzəri və təcrübi problemləri // Hüquqi dövlət və qanun, 2007, № 12, s. 20.

¹⁴ «Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 dekabr 2003-jü il tarixli Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2005, 45 s.

¹⁵ Витрук Н.В. Правовые позиции Конституционного Суда Российской Федерации: понятие, природа, юридическая сила и значение / Конституционное правосудие в меняющихся правовых системах. М., 1999. с.106-117.

bütün hissələrinə, habelə həmin qərarın əsasını təşkil edən hüquqi mövqələrə də şamil olunur. Lakin Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqələri bəzən müstəqil əhəmiyyət yaradır. Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqələrinin qüvvəsi onun qərarlarının hüquqi qüvvəsinə bərabər olduğundan və ümumi xarakter daşdığından yalnız Konstitusiya işinin predmetini təşkil etmiş hallara deyil, hüququn mənbəyi kimi hüquqtətbiqetmə təcrübəsində rast gəlinən analoci hallara da şamil edilməlidir.¹⁶

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarlarına gəldikdə isə, qeyd etmək isdərdir ki, bəzi alimlər göstərirlər ki, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları artıq çoxdan hüququnun mənbələrinə çevrilmişdir. Digər qrup alimlər isə əks mövqedə duraraq hesab edirlər ki, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarları əmək hüququnun mənbələri sırasına aid edilə bilməz. Biz də bu fikrə qoşuluruq və hesab edirik ki, Ali Məhkəmə Plenumunun qərarlarının kommertiya hüququnun mənbələri sırasına aid edilməsi hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə ziddir və bu qərarlar heç bir hüquq norması müəyyən etmədiyi, dəyişdirmədiyi və ləğv etmədiyi üçün kommertiya hüququnun mənbəyi hesab oluna bilməz.

3-cü sual üzrə nəticə:

Bu sualda kommertiya hüququnun mənbəyinin anlayışı verildi, ilk öncə hüquq ədəbiyyatlarında hüququn mənbəyi, daha sonra kommertiya hüququnun mənbəyi anlayışı təhlil olundu və elmi dövriyyəyə özünəməxsus şəkildə kommertiya hüququnun mənbələrinə anlayış verildi. Daha sonra, bu sualda kommertiya hüququnun mənbələrinin təsnifatı aparılmış və ayrı-ayrılıqda təhlil edilmişdir.

¹⁶ Məmmədov E.B. Azərbaycanı Konstitusiya məhkəməsi və ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr: qarşılıqlı əlaqələrin nəzəri və təjribi problemləri // Hüquqi dövlət və qanun, 2007, № 12, s. 21.

Sual 4. Kommersiya hüquq münasibətlərinin anlayışı və növləri.

Kommersiya hüquq münasibətləri dedikdə – sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi prosesində, o cümlədən qarşılıqlı hüquq və vəzifələrlə bağlı olan bazarın iştirakçılarna dövlət təsiri nəticəsində yaranan ictimai münasibətlərin kommersiya hüquq normaları ilə tənzimlənməsi başa düşülür. Bu hüquq münasibətləri məzmununu subyektiv hüquqlar və vəzifələrdən ibarət olan və subyektlər arasında mövcud olan hüquqi əlaqələrdir.

Hər bir hüquq sahəsinin hüquq münasibətləri özünəməxsus subyektlərə, spesifik obyektlərə, məzmun və konstruksiyası ilə seçilən subyektiv hüquq və vəzifələrə malikdir.

Bundan irəli gələrək, elmin qarşısında bütün bu kateqoriyaları aşkar etmək, onları lazımınca tövsif etmək durur və burada əsas məqsəd iqtisadi dövriyyənin iştirakçılarna hüquqi təsirin məzmunu və məramını dəqiq müəyyən etməkdir.

Bütün sahibkarlıq münasibətləri yenidən istehsal prosesi mərhələsində və ya onlara dövlət təsirindən yarandığı üçün, o münasibətlərdən hər birinin məramı iqtisadi mahiyyəti konkret olaraq istehsal, dəyişmə, bölüşdürmə və istehlak prosesində dərk olunmalı və qiymətləndirilməlidir. Burada, əlbəttə hər şey dövlət tərəfindən tətbiq olunan nizamın xarakterindən asılı olmalıdır. Məsələn, öhdəlik hüquq münasibətləri dəyişmə mərhələsi ilə əlaqədardır, əmlakın hüquqi rəqimi əksər hallarda istehsal prosesinə aiddir, xalq təsərrüfatında manqalararası maliyyə əlaqələri bölgü münasibətlərinin ifadə edir və s.

Təkrar istehsalatın mürəkkəb əlaqələri sistemində hüquqi formalarını nisbi müstəqil xarakterli də ola bilər. Bütün bunlar konkret hüquq münasibətlərinin öyrənilməsi zamanı, onların hüquqi və iqtisadi məqsədlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, müəssisələrin müqaviləsi əmlakın mülkiyyətə verilməsinə və ya bütövlükdə təsərrüfatın aparılmasına yönəlməklə, əmtəə mübadiləsi sahəsinə aid edilə bilər. Bu cür müqavilə istehsal prosesinin özünü də əhatə edə bilər, o (müqavilə) birgə fəaliyyət göstərmək məqsədilə bağlanırsa.

Çox vaxt müqavilələr eyni zamanda istehsal prosesini, dəyişməni və bölgünü əlaqələndirir. Bu vaxt mümkün olur ki, ərazinin iqtisadi və sosial inkişafının, təsərrüfatın effektiv yüksəldilməsinin kompleks təmini məqsədilə yerli administrasiya ilə müəssisələr arasında onlar tərəfindən işlənilmiş hazırlanmış tədbirlərin həyata keçirilməsi (reallaşdırılması) məqsədilə müqavilə bağlanırsa.

Hüquq münasibətlərin digər komponenti həmin hüquq münasibətlərini yaradan və yaranmasında əsas rol oynayan subyektlərdir.

Kommersiya hüquq münasibətlərində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan subyektlər, dövlət və regionlar iştirak edirlər.

Kommersiya hüquq münasibətlərinin digər bir komponenti, tərkib hissəsi və ya elementi onun obyektidir.

Kommersiya hüquq münasibətlərinin spesifik obyektləri vardır:

1. əşyalar, o cümlədən pullar və qiymətli kağızlar;
2. vəzifəli (öhdəlikli) subyektlərin hərəkətləri;
3. hüququn subyektinin şəxsi fəaliyyəti;
4. sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan qeyri-əmlak nemətləri (firma, əmtəə, nişanlı, kommersiya sirri və s.)

Kommersiya hüquq münasibətləri dedikdə sahibkarlıq fəaliyyətinin, onunla sıx surətdə bağlı olan qeyri-kommersiya xarakterli fəaliyyətin həyata keçirilməsi prosesində yaranan və kommersiya hüququ normaları ilə tənzimlənən münasibətlər, habelə təsərrüfat fəaliyyətinin dövlət tənzimi üzrə münasibətlər başa düşülür.

Kommersiya hüquq münasibətlərini onların quruluşuna, obyektlərinə və məzmununa görə aşağıdakı kimi təsnifaləşdirmək olar.

a) Mütləq (tam) əşya hüquq münasibətləri.

Mülkiyyət hüququ heç bir konkret subyektlə bağlı olmayan mütləq əşya hüququdur. Mülkiyyət hüququ öz subyektinə qanuna müvafiq surətdə öz əmlakına sahiblik, istifadə və sərəncam imkanı verir. Bu hüquqdan dövlət, Bələdiyyələr, xüsusi subyektləri öz əmlakı əsasında təsərrüfatçılığın həyata keçirilməsi üçün istifadə edirlər.

b) Mütləq-nisbi əşya hüquq münasibətləri.

Bu münasibətlərə Mülki Məcəllənin 263-268–ci maddələri ilə tənzimlənən uzufrukt, həmçinin Mülki Məcəllənin 700-705-ci maddələri ilə tənzimlənən icarə ilə bağlı münasibətlər çərçivəsində təsərrüfat səlahiyyəti və əməli idarə etmə hüququ tənzimlənir. Onlar mütləq-nisbi əşya hüquq münasibətləridir. Çünki, belə hüququn subyektinə əmlak barəsində sahibliyi, istifadəni və sərəncamı «mütləq surətdə» həyata keçirir, bu zaman öz imkanlarını nisbətli hüquq münasibətində olduğu mülkiyyətçidən başqa heç kimlə uzlaşdırmır.

c) Xüsusi sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı mütləq hüquq münasibətləri.

Belə hüquq münasibətləri üçün xarakterik cəhət bundan ibarətdir ki, onlar hüquq münasibətinin obyekti təşkil edən fəaliyyətlə bağlı təşəkkül tapır. Qanunla müəyyən edilmiş qaydalar üzrə təsərrüfatçılığın həyata keçirən subyektin konkret vəzifəli şəxsləri olmur. Bütöən qalaen subyektlər onların sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirməsi imkanı ilə hesablaşmağa və onun realizəsinə maneçilik törətməməyə borcludur. Sahibkarlığın normal gedişi üçüncü şəxslərin təsiri altında, yaxud müəyyən edilmiş fəaliyyət qaydasının hüquq subyektinin özü tərəfindən pozulması nəticəsində pozulduqda mütləq hüquq münasibəti nisbi hüquq münasibətinə çevrilir. Məsələn, təşkilat öz fəaliyyətini mühasibat uçotunun

aparılması, mühasibat və statistik hesabatların təqdim edilməsi. Buraxılan mühsulun maya dəyərinin müəyyən edilmiş qaydalar üzrə formalaşdırılması normalarına riayət olunmaqla həyata keçirdikdə yaranan hüquq münasibətləri mütləq xarakter daşıyır. Subyekt müəyyən edilmiş normaları pozduqda səlahiyyətli dövlət orqanları yol verilmiş pozuntuların kökünün kəsilməsini və dövlət üçün yaranmış ziyanın əvəzinin ödənilməsini tələb edə bilərlər. Bu zaman hüquq münasibətləri nisbtixarakter kəsb edir.

ç) Qeyri-əmlak kommersiya hüquq münasibətləri.

Bu münasibətlər subyektlərin özlərinin fəaliyyətində istifadə etdikləri firma adı, əmtəə nişanı, xidmət nişanı, malın yarandığı yerin adı, kommersiya siiri və s. kimi qeyri-əmlak nemətləri ilə əlaqədar təşəkkül tapır. Əmlak hüquqlarının normal realizəsinin gedişində təşəkkül tapan hüquq münasibətləri mütləq xarakter daşıyır. Belə hüquqlar pozulduqda onların pozulmadan müdafiəsi üzrə konkret öhdəlik yaranır və hüquq münasibəti qeyri-əmlak hüquq münasibətindən əmlak hüquq münasibətinə çevrilir. Zərərçəkən özünün qeyri-əmlak hüquqlarını müdafiə edərkən pozucudan ziyanın əvəzinin ödənilməsini tələb edə bilər.

d) təsərrüfat öhdəlikləri.

Öhdəlik hüquq münasibətlərində iştirakçı başqasından müvafiq hərəkətlərin yerinə yetirilməsini tələb etmək hüququna malikdir. Vəzifə daşıyan subyekt onları icra etməlidir, yəni əmlakı ötürməli, işləri yerinə yetirməli, xidmətlər göstərməlidir. Təsərrüfat öhdəlikləri dörd növə ayrılır: təsərrüfat-idarəetmə (dövlət orqanlarının aktları nəticəsində yaranır); təsərrüfatdaxili (təsərrüfat subyektlərinin bölmələri arasında təşəkkül tapır); ərəzi-təsərrüfat (ictimai təsisatların öz aralarında və təşkilatlarla münasibətləri); operativ-təsərrüfat (sahibkarlıq müqaviləsi ilə əlaqədar eyni tabeçiliyə malik olmayan subyektlər arasında münasibətlər).

3-cü sual üzrə nəticə:

Bu sualda kommersiya hüququ münasibətlərinə anlayış verildi, bu münasibətlərin subyekt, obyekt və məzmunu təhlil olundu. Eyni zamanda, kommersiya hüquq münasibətlərinin növlərinin təsnifatı aparılmışdır ki, onlarında ayrı-ayrılıqda şərh verildi və məzmunu açıqlandı.

Sual 5. Kommersiya hüququnun subyektlərinin anlayışı, təsnifatı və əlamətləri.

Kommersiya hüququnun subyektləri – qanunla müəyyən olunmuş qaydada yaradılmış və hüquqi (və ya) dövlət qeydiyyatından keçmiş, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki və hüquqi şəxslərdir. Buraya fərdi sahibkarlar, kommersiya hüquqi şəxsləri və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan qeyri-kommersiya hüquqi şəxsləri daxildir. MM-in 43-cü maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikası dövləti mülki hüquq münasibətlərində, o cümlədən kommersiya hüquq münasibətlərində eynilə digər hüquqi şəxslər kimi iştirak edir. Bu hallarda Azərbaycan Respublikasının səlahiyyətlərini onun hüquqi şəxslər olmayan orqanları həyata keçirirlər. Bələdiyyələr də kommersiya münasibətlərində eynilə digər hüquqi şəxslər kimi iştirak edilir. Bələdiyyənin səlahiyyətlərini onun hüquqi şəxslər olmayan orqanları həyata keçirirlər.

Fərdi sahibkarlıq kommersiya fəaliyyətinin digər subyektləri kimi mülki hüquqi dövryyənin tam hüquqlu iştirakçılarıdır. Fərdi sahibkar işçiləri işə götürmək və çıxarmaq, vergiləri verdikdən sonra əldə etdiyi qazanc üzərində istədiyi kimi sərəncam vermək hüququna malikdir.

Fərdi sahibkarlıqla məşğul olan şəxslər tam ortalıqların və kommandit ortalıqların ortaqları ola bilərlər.

Fərdi sahibkarların sahibkarlıq fəaliyyətinə, normativ hüquqi aktlardan və hüquq münasibətinin mahiyyətindən ayrı qayda irəli gəlmirsə, kommersiya qurumlarının fəaliyyətini tənzimləyən hüquq normaları tətbiq edilir.

Fərdi sahibkarlar öz öhdəliklərinə görə mülki prosessual qanunvericiliyə əsasən ödəniş yönəldilə bilən bütün əmlakları ilə məsuliyyət daşıyırlar. Fərdi sahibkarın öhdəliklərinə görə ödənişlər təkcə onun ticarət dövryyəsinə olan əmlakına deyil, habelə onun mülki dövryyənin obyektini olan digər əmlakına da yönəldilə bilər.

Fərdi sahibkarın sahibkarlıq fəaliyyətinə aşağıdakı hallarda xitam verilir:

- fərdi sahibkarın öz ərizəsi ilə onun qeydiyyatı ləğv edildikdə;
- fərdi sahibkar məhkəmənin qərarı ilə müflis elan edildikdə;
- fərdi sahibkar kimi fəaliyyət göstərən şəxs öldükdə;
- fərdi sahibkar kimi fəaliyyət göstərən şəxs məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsiz sayıldıqda və ya fəaliyyət qabiliyyəti məhdudlaşdırıldıqda.
- fərdi sahibkara verilmiş xüsusi icazə (lisenziya) geri alındıqda;

Kommersiya hüququnun subyektləri aşağıdakı əlamətlərə malik olan Kommersiya hüquq və vəzifələrinin daşıyıcıları sayılır:

1. müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmə və ya başqa şəkildə qanuniləşdirilmə;
2. təsərrüfat səlahiyyətlərinin mövcudluğu;
3. sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi bazası kimi təcrid olunmuş əmlakla malik olma;
4. müstəqil əmlak məsuliyyətini daşıma.

Hüquq münasibətlərinin subyektlərindən fərqli olaraq, hüquq subyekti – hüquq münasibətində iştirak edən və ya iştirak edə bilən şəxsdir. Deməli,

kommersiya hüququnun subyekti – ona xas olan əlamətlərlə əlaqədar olaraq kommersiya hüquq münasibətlərinin iştirakçısı ola bilən şəxsdir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin qanuniləşdirilməsi (legitimi) onun dövlət qeydiyyatına alınması ilə başlanır. Azərbaycan Respublikasında qeydiyyat konstitutiv əhəmiyyətə malikdir. Sahibkar statusu dövlət qeydiyyatı vasitəsilə əldə edilir. Qeydiyyatdan keçdiyi andan hüquqi şəxslər və yaxud fərdi sahibkarlar yaranırlar və öz adından sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu əldə edirlər.

Qeydiyyatsız sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüquq pozuntusu sayılır. Belə fəaliyyətdən əldə edilmiş gəlir dövlət büdcəsinə keçirilir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin subyekti kimi yalnız dövlətin qeydiyyatdan keçməsinə heç bir ehtiyac yoxdur.

Hüquq subyektliliyinin mühüm elementi kimi təsərrüfat səlahiyyəti dedikdə subyektin qanuna və təsis sənədlərinə müvafiq olaraq, bəzi hallarda isə – lisenziya əsasında subyektin malik olduğu hüquqların məcmusu başa düşülür. Bu, subyekt tərəfindən əqdlərin bağlanması, sahibkarlıq fəaliyyətinin müəyyən növlərinin həyata keçirilməsi imkanındır. Təsərrüfat səlahiyyətlərini aşağıdakı növlərini təsnifləşdirmək olar:

1. ümumi;
2. məhdud;
3. xüsusi;
4. müstəsna təsərrüfat səlahiyyətləri.

Ümumi təsərrüfat səlahiyyətlərinin mövcudluğu subyektlərə qanunla qadağan edilməyən, sahibkarlıq fəaliyyətinin istənilən növlərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan hüquqlara malik olmaq və vəzifələr daşımaq imkanını verir. Ümumi təsərrüfat səlahiyyətinə – kommersiya təşkilatları malik olurlar.

Ümumi təsərrüfat səlahiyyətinin daşıyıcısı kimi hər bir subyekt öz səlahiyyətlərini müstəqil şəkildə təsis sənədlərində məhdudlaşdırma bilər. Belə halda isə məhdud səlahiyyətdən danışıqlar. Onu da qeyd etmək ki, hüquqi şəxsin öz nizamnaməsində müəyyən edilmiş fəaliyyət məqsədlərinə zidd olaraq bağladığı əqd, əgər əqddə iştirak edən digər tərəfin onun qanunsuz olduğunu bildiyi və ya bilməli olduğu sübuta gətirilərsə, həmin hüquqi şəxs və ya onun təsisçisi tərəfindən mübahisələndirilə bilər.

Qanun Kommersiya hüququnun bəzi subyektlərini xüsusi səlahiyyətlərlə təmin edir, yəni onlar nizamnamələrində nəzərdə tutulmuş fəaliyyət məqsədlərinə uyğun gələn hüquqlara malik olub və bu fəaliyyətlə əlaqədar vəzifələr daşıyırlar. Bu cür səlahiyyətlərə qeyri-kommersiya təşkilatları malikdirlər.

Müstəsna səlahiyyətə elə subyektlər malikdir ki, onların başqa növ sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmələri üzərində qanunverici müəyyən qadağalar qoyur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası «Sığorta haqqında» 25 iyun 1999-cu il tarixli Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən, sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədlə yaradılan hüquqi şəxslər istehsal, ticarət və ya başqa fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər. Subyektlərin təsərrüfat səlahiyyəti lissensiyalaşdırma ilə məhdudlaşır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının MM-in 42.2-ci maddəsinə əsasən Siyahısı qanunvericiliklə müəyyən edilən ayrı-ayrı fəaliyyət növləri ilə hüquqi şəxslər yalnız xüsusi icazə (lisenziya) əsasında məşğul

ola bilər. Şəxsin lisenziya alması vacib olan fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ bu lisenziyanı əldə etdiyi gündən və ya lisenziyada nəzərdə tutulan gündən yaranır və lisenziyanın qüvvədə olduğu müddət bitdikdən sonra xitam olunur.

Kommersiya hüququ subyektinin mühüm əlaməti kimi – təcrid olunmuş əmlaka malik olmasında əks olunur. Bunun hüquqi əsası birbaşa sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmağa maksimum imkanlar verən mülkiyyət hüququna malik olmasında təzahür tapır, o cümlədən, yaratdığı müəssisələrə rəhbərlik etməkdə, onların fəaliyyət istiqamətlərini və onun həyata şərtlərini keçirilməsi müəyyən etməkdə əks olunur. Əmlakın təcrid olunması mülkiyyət hüququndan törəmə xarakter daşıyan formalarda da əks oluna bilər: təsərrüfat idarəçiliyi, əməli idarəetmə və s. hüquqlarda.

Kommersiya hüquq subyektlərinin yaranmasının anlayışı, üsulları və əsas mərhələləri. Kommersiya hüquq subyektlərinin yaradılması dedikdə «şəxsə kommersiya hüququ subyektini kimi hüquqi statusunun verilməsinə yönəlmiş müvafiq aktların qəbul edilməsi və ya hüquqi əhəmiyyətli» hərəkətlərin həyata keçirilməsi başa düşülür

Müasir hüquq nəzəriyyəsi kommersiya hüququ subyektlərinin yaradılmasının üsullarını aşağıdakı kimi təsnifləşdirir.

1. Təsis - sərəncam qaydasında yaradılma;
2. Təsis qaydasında yaradılma;
3. Müqavilə - təsis qaydasında yaradılma.
4. İcazə-təsis qaydasında yaradılma.

1. Təsis – sərəncam üsulu isə dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin yaradılması zamanı tətbiq olunur. Dövlət müəssisələri AR NK-nin qərarı əsasında yaradılır. Bu cür müəssisələrin yaradılması üzrə mülkiyyətçi funksiyalarını AR Dövlət Əmlakın İdarəedilməsi üzrə Dövlət Komitəsi icra edir.

2. Təsis üsulu - bir nəfərin iştirakçısı olduğu kommersiya təşkilatının yaranması, o cümlədən fərdi sahibkarlıq fəaliyyətinin qanuniləşdirilməsi zamanı tətbiq olunur.

3. Müqavilə – təsis üsulu bir nəfərdən artıq şəxsin iştirakı ilə kommersiya təşkilatının yaradılması zamanı istifadə olunur.

4. İcazə – təsis üsulu isə – subyektin yaradılmasının şərti kimi dövlət orqanlarından müvafiq icazənin alınmasının zəruriliyini nəzərdə tutur.

Maliyyə-sənaye qruplarının hüquqi vəziyyəti. «Maliyyə-sənaye qrupları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 23 aprel 1996-cı il tarixli Qanunu ilə müəyyən olunur. Bu Qanunun 1-ci maddəsində maliyyə-sənaye qrupu anlayışı verilmişdir. Maliyyə-sənaye qrupu vbu Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada və şərtlərə uyğun olaraq, maliyyə-sənaye qrupunun yaradılmasına dair müqavilə əsasında öz aktivlərini tamamilə və ya qismən birləşdirmiş hüquqi şəxslərin (əsas və törəmə müəssisələrin) məcmuyudur.

Maliyyə-sənaye qrupunun yaradılmasının əsas məqsədi istehsalın rəqabət qabiliyyətini və səmərəliliyini yüksəltmək, əlverişli texnologiyə və kooperasiya əlaqələri yaratmaq, ixracat potensialını artırmaq, elmi-texniki tərəqqini sürətləndirmək, investisiya layihələri və proqramlarını birgə həyata keçirmək məqsədi ilə qrup iştirakçılarının maddi və maliyyə ehtiyatlarını müqavilə əsasında birləşdirmək və investisiyalar cəlb etməsindən ibarətdir.

Maliyyə-sənaye qruplarının iştirakçıları qismində maliyyə-sənaye qrupunun yaradılmasına dair müqaviləni imzalayan hüquqi şəxslər və onlar tərəfindən təsis edilən maliyyə-sənaye qrupunun baş şirkəti və ya qrupu formalaşdıran əsas və törəmə müəssisələr çıxış edirlər.

«Maliyyə-sənaye qrupları haqqında» Qanunun 3-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, Maliyyə-sənaye qruplarının tərkibinə ictimai və dini təşkilatlar istisna olmaqla, istənilən hüquqi şəxslər, o cümlədən xarici hüquqi şəxslər daxil ola bilər. Dövlət və yerli özünü idarə orqanları maliyyə-sənaye qrupunun iştirakçıları da bilməzlər. Maliyyə-sənaye qrupunun iştirakçısı olan müəssisə və təşkilatlar digər maliyyə-sənaye qruplarına daxil ola bilməzlər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, maliyyə-sənaye qruplarının tərkibinə kommərsiya və qeyri kommərsiya təşkilatları, o cümlədən xarici hüquqi şəxslər daxil ola bilər. Əgər maliyyə-sənaye qrupunun tərkibində xarici hüquqi şəxslər iştirak edirlərsə onda maliyyə-sənaye qrupu qanunvericiliyə əsasən (Maliyyə-sənaye qrupları haqqında qanunu) transmilli maliyyə-sənaye qrupu hesab olunur. Onu da qeyd edək ki, əgər hökumətlər arası sazişlər əsasında maliyyə-sənaye qrupları yaradılsa, onda dövlətlər arası (beynəlxalq) maliyyə-sənaye qrupu hesab olunur.

Maliyyə-sənaye qruplarının statusu onun dövlət qeydiyyatına alınmasından sonra əldə edilir. Maliyyə-sənaye qruplarının baş şirkəti dövlət qeydiyyatından keçmək üçün Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyinə aşağıdakı sənədləri təqdim edir:

Maliyyə-sənaye qrupunun yaradılmasına dair ərizə;

Maliyyə-sənaye qrupunun yaradılmasına dair müqavilə;

təşkilati-layihə;

antinhisar siyasətini həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəyi.

Yuxarıda göstərdik ki, baş şirkət maliyyə-sənaye qrupunun dövlət qeydiyyatına alınmasından ötrü «maliyyə-sənaye qrupunun yaradılmasına dair müqavilə»ni təqdim edir. «Maliyyə-sənaye qrupları haqqında» Qanunun 7-ci maddəsinə əsasən, maliyyə-sənaye qrupunun yaradılmasına dair müqavilə aşağıdakıları müəyyən etməlidir:

maliyyə-sənaye qrupunun adını;

2. müəyyən təşkilati-hüquqi formaya malik olan və maliyyə-sənaye, qrupunun işlərini həyata keçirməyə məvəkkil edilmiş hüquqi şəxs kimi qrupun baş şirkətinin təsis edilməsinin qayda və şərtləri;

3. maliyyə-sənaye qrupu iştirakçılarının tərkibində dəyişikliklərin edilməsi qaydalarını;

4. aktivlərin birləşdirilməsinin qayda və şərtlərini;

5. nizamnamə fondunu və qrup iştirakçılarının hər birinin bu fondakı payını;

6. qrup iştirakçılarının birləşməsinin məqsədini;

7. mənfəətin qrup iştirakçıları arasında bölüşdürülməsi qaydalarını;

8. qrup iştirakçılarının öhdəliklərini və məsuliyyətini;

9. müqavilənin fəaliyyət müddətini.

Maliyyə-sənaye qrupunun fəaliyyəti ilə yaradılan və baş şirkətin balansında əks etdirilən mallar (xidmətlər və işlər) maliyyə-sənaye qrupunun son məhsuludur.

Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin hüquqi vəziyyəti. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin hüquqi vəziyyəti «Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 4 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ilə müəyyən olunur. Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, kiçik sahibkarlıq subyektləri dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər;
- işçilərin orta siyahı sayı (mövsümü işlər nəzərə alınmadan) sənaye nəqliyyat və tikintidə 50 nəfərədək, kənd təsərrüfatında və elmi-texniki sahədə – 30 nəfərədək, ticarət, xidmət, informasiya və digər sahələrdə 25 nəfərədək olan hüquqi şəxslər.

Qeyd edək ki, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin dövlət qeydiyyatını Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirir. Kiçik sahibkarlıq subyektləri statusunun alması dövlət maliyyə yardımının almasına hüququ yaranır. Kiçik sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımını məqsədli proqramlar çərçivəsində güzəştli kreditlər, subsidiyalar, kompensasiyalar, qrantlar, kreditlərə təminatlar verilməsi. Lizin qin təşkili, sahibkarlara xidmət göstərən maliyyə-kredit qurumlarına stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiqi formasında həyata keçirilir.

Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi dövlət, regional və sahə proqramları vasitəsilə həyata keçirilir. Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi proqramlarının maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsi, yerli büdcələr və qanunda nəzərdə tutulmuş digər mənbələr hesabına həyata keçirilir.

Kiçik sahibkarlığın kömək aşağıdakı tədbirləri əhatə edir:

1. sahibkarlığın normativ hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi;
2. mərkəzi, regional və yerli səviyyələrdə kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək verən infrastrukturun yaradılması;
3. əhalinin sosial cəhətdən daha az təmin olunan təbəqələrinin, o cümlədən işsizlərin, qaçqınların və məcburi köçkünlərin əlillərin, şəhid ailələrinin, təqaüdcülərinin, qadınların və gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb edilməsi;
4. kiçik sahibkarlığın həvəsləndirmə sisteminin formalaşdırılması və ona maliyyə köməyinin göstərilməsi;
5. kiçik sahibkarlıq strukturlarının inkişaf üzrə tədqiqatların aparılması;
6. istehsal yönülmü kiçik sahibkarlığa dövlət himayədarlığının təmin edilməsi.

Kiçik sahibkarlığa dövlət maliyyə yardımının formaları və mexanizmi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən olunur. Həmçinin, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə qaynaqlarından istifadə imkanlarını genişləndirmək məqsədilə kredit təminatı fondu yaradılır.

İnvestisiya fondlarının hüquqi vəziyyəti. İnvestisiya fondlarının yaradılması və fəaliyyətinin hüquqi əsasları «İnvestisiya fondları haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 oktyabr 2010-cu il, 1101-IIIQ nömrəli Qanununda öz əksini tapıb. Adı çəkilən Qanunun 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, investisiya fondu səhmlərinin buraxılması və açıq yerləşdirilməsi vasitəsilə cəlb edilən pul vəsaitini qiymətli kağızlara investisiya edən, habelə qiymətli kağızların alqı-satqısı üzrə fəaliyyəti həyata keçirən və diversifikasiya edilmiş investisiya portfelinə sahib olan açıq tipli səhmdar cəmiyyətidir. İnvestisiya bəyannaməsi dedikdə isə investisiya qoyuluşunun məqsədlərini, istiqamətlərini, investisiya fondunun

fəaliyyətinə məhdudiyətləri müəyyən edən, diversifikasiya edilmiş investisiya portfelinə tələbləri əks etdirən, fondun və onun müdiriyyətinin (müdirinin) cari investisiya fəaliyyətini istiqamətləndirən əsas sənəd başa düşülür.

Yuxarıda verilən anlayışdakı belə qənaətə gəlmək olar ki, investisiya fondları öz fəaliyyətini yalnız açıq səhmdar cəmiyyəti formasında həyata keçirə bilər.

Səhmdarlarla qarşılıqlı münasibətlərdən asıldı olaraq investisiya fondları aşağıdakı növlərə bölünür:

1. açıq investisiya fondu - buraxdığı səhmləri fondun səhmdarlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada geri satın almağa öhdəliyi olan investisiya fondudur.

2. qapalı investisiya fondu - buraxdığı səhmləri yəndən səhmdarlarından geri satın almağa öhdəliyi olmayan investisiya fondudur.

İnvestisiya fondunun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən aşağıdakı hallarda dayandırıla bilər:

1. fondun müdiriyyətinə (müdirinə) verilmiş xüsusi razılığın fəaliyyəti dayandırıldıqda və ya o ləğv edildikdə;

2. açıq investisiya fondu buraxdığı səhmləri geri satın ala bilmədikdə;

3. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi pozulduğu halda.

Göstərilən hallar 6 ay müddətində aradan qaldırılmazsa, həmin investisiya fondu Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən qaydada ləğv edilir, yaxud yenidən təşkil edilir.

Kredit təşkilatlarının hüquqi vəziyyəti. Kredit təşkilatlarının yaradılmasının və fəaliyyətinin hüquqi əsasları «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının 26 mart 2004-cü il tarixli Qanunda təsbit olunmuşdur.

Kredit təşkilatının leqal anlayışı «Banklar haqqında» Qanunda öz əksini tapmışdır. Belə ki, Qanunun 1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, kredit təşkilatı – bank, xarici bankın yerli filialı və ya bank olmayan kredit təşkilatıdır. Qeyd edək ki, təsərrüfat cəmiyyəti kimi kredit təşkilatları mülkiyyətin istənilən formasında təşkil oluna bilər.

«Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda kredit təşkilatlarının iki növü təsbit olunub: bank və bank olmayan kredit təşkilatı. Bank – fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müstərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma – kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir. Bank olmayan kredit təşkilatı isə öz vəsaiti və (və ya) cəlb edilmiş vəsait hesabına (depozitlər istisna olmaqla) yalnız pul formasında kreditlər verməklə məşğul olan hüquqi şəxsdir. Banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi (lisenziya) əsasında həyata keçirir. Bank lisenziyaları və icazələri yazılı formada müddətsiz olaraq verilir. Bank lisenziyaları və icazələri yalnız onları almış şəxslər tərəfindən istifadə edilə bilər və üçüncü şəxslərə verilməz.

Əmtəə birjaların hüquqi vəziyyəti. Əmtəə birjalarının hüquqi vəziyyəti 25 may 1994-cü il tarixli «Əmtəə birjası haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə nizamlanılır. Əmtəə birjası dedikdə müəyyən edilmiş birja qaydaları əsasında əvvəlcədən təyin olunmuş yerdə və vaxtda aşkar kütləvi sövdələşmə

şəklində həyata keçirildən topdansatış ticarət bazarının təşkil etmək məqsədi güdən hüquqi və (və ya) fiziki şəxslərin könüllü birliyi əsasında yaradılan hüquqi şəxs statuslu təşkilatdır. Əmtəə birjasının fəaliyyətinin əsas məqsədi-birja ticarətinin təşkili və tənzimlənməsidir.

Əmtəə birjasının fəaliyyəti, onun hüquq və vəzifələri, təsis edilməsi və dövlət qeydiyyatı barədə daha ətraflı növbəti mövzularında danışılacaqdır.

Təsərrüfatçılığın əmlak əsasını mülkiyyət hüququ təşkil edir. Mülki qanunvericiliyinin qeyd etdiyi kimi (Mülki Məcəllə, maddə 152) mülkiyyətçinin (mülkiyyət subyektinin və ya sadəcə subyektin) ona mənsub olan əmlaka (əşyaya) öz istədiyi kimi sahib olmaq, ondan istifadə etmək və ona dair sərəncam vermək üzrə dövlət tərəfindən tanınan və qorunan hüququdur.

Mülkiyyət hüququnun anlayışını və məzmununu açıqlayan Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 152.5-ci maddəsində o da qeyd olunur ki, mülkiyyətçi qanunvericiliklə və ya başqa şəkildə, o cümlədən, müqavilə məhdudiyyətləri ilə müəyyənləşdirilmiş hədlərdə əmlaka (əşyaya) sərbəst surətdə sahib ola bilər, ondan istifadə edə bilər və ona dair sərəncam verə bilər, həmin əmlaka başqa şəxslərin sahibliyinə yol verməyə bilər, ona mənsub əmlak barəsində öz mülahizəsi ilə istənilən hərəkətləri edə bilər, bir şərtlə ki, həmin hərəkətlər qonşuların və ya üçüncü şəxslərin hüquqlarını pozmasın, yaxud hüquqdan sui-istifadə olmasın.

Həmin maddədə daha sonra qeyd edilir ki, istifadə hüququna şəxsin öz əşyasından istifadə etməməsi imkanı da daxildir. Əgər əşyanın tətbiq edilməməsi və ya ona qulluq olunmaması ictimai mənafeələrə qəsd edirsə, istifadə və ya qulluq və saxlama vəzifəsi müəyyənləşdirilə bilər. Bu halda mülkiyyətçinin üzərinə həmin vəzifələrin özü icra etmək və ya müvafiq maddə müqabilində əşyanı başqa şəxslərin istifadəsinə vermək vəzifəsi qoyula bilər.

Mülkiyyətçi öz əmlakını başqa şəxsin etibarnaməli idarəçiliyinə (etibarnaməli idarəçi) verə bilər. Əmlakın etibarnaməli idarəçiliyə verilməsi mülkiyyət hüququnun etibarnaməli idarəçiliyə keçməsinə səbəb olmur, o, əmlakı mülkiyyətçinin və ya mülkiyyətçinin göstərdiyi üçüncü şəxsin mənafeyi naminə idarə etməlidir.

Bütün bunlarla yanaşı, mülkiyyət və mülkiyyət hüququ konstitusion müddəalardır: Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

Mülkiyyət, dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər (AR-nın Konstitusiyası, maddə 13). Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən, xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur (AR-nın Konstitusiyası, maddə 29).

Əmlaka mülkiyyət hüququnun yaranması və ona xitam verilməsi xüsusiyyətlərinə yiyələnmək, istifadə etmək və sərəncam vermək hüququ, mülkiyyətin formasından asılı olaraq ancaq qanunla müəyyənləşdirilir. Qanunla eyni zamanda, ancaq dövlət və ya bələdiyyə mülkiyyətində ola biləcək əmlak növləri də müəyyənləşdirilə bilər.

«Bütün növlərdən olan daşınar və daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququnun subyektləri hüquqi və fiziki şəxslər, bələdiyyələr və Azərbaycan Respublikası ola bilər.

Qanunvericiliklə yalnız dövlət mülkiyyətində və ya bələdiyyələrin mülkiyyətində ola bilən əmlak növləri müəyyənləşdirilir» (Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, m. 153).

Xüsusi mülkiyyətin subyektləri fiziki və hüquqi şəxslərdir. Vətəndaşlara (fiziki şəxslərə) – fərdi sahibkarlar və kommertiya təşkilatlara sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün onlara məxsus olan əmlak, digər şəxslərin (sahibkarlıqla məşğul olmayan şəxslərin) əmlakından təcriddir və həmin əmlak öhdəliklər üzrə məsuliyyət bazası rolunu oynayır. Hüquqi şəxslərin əmlakının təcridliyinin hüquqi forması həmin əmlakın kommertiya təşkilatlarının müstəqil balansına, qeyri-kommertiya təşkilatlarının isə smetasına daxil edilməsidir.

Hüquqi şəxslərin özlərinin və onların iştirakçılarının (təsisçilərinin) əmlaka birgə münasibətlərindən asılı olaraq üç model təşkilatları mövcuddur.

Birinci model – münasibətlərinin konstruksiyası ondan ibarətdir ki, hüquqi şəxsi yaradan təsisçilər əmlakı bütövlükdə hüquqi şəxsə verməklə həmin əmlaka mülkiyyət hüququnu itirir və bunun əvəzində öhdəlik hüququnu əldə edirlər. Təşkilatların özləri əmlakın mülkiyyətçisi olurlar. Əmlak münasibətlərinin bu cür konstruksiyası təsərrüfat ortaqlıqları (yoldaşlıqları) və cəmiyyətlərində, istehsal və istehlaku kooperativlərində mövcud olur.

İkinci modelə – təsisçilərin təşkil etdiyi hüquqi şəxsin əmlakına mülkiyyət hüququnu özündə saxlayanlardır. Bu cür subyektlər dövlət və bələdiyyələrin təşkil etdiyi unitar müəssisələrdir. Təşkil olunmuş bu cür unitar müəssisələr təsərrüfatın aparılması və ya əməli idarəetmə hüququna malik olurlar, amma mülkiyyətçilik hüququ təsisçilərin özündə qalır. Beləliklə, eyni əmlaka əşya hüququ həm təsisçilərdə (mülkiyyətçilik hüququ), həm də titulu sahiblərdə – müəssisələrdə olur (yaranır).

Nəhayət, üçüncü modelin məzmunu ondan ibarətdir ki, təsisçilər, yaratdıqları hüquqi şəxslərə əmlakını verməklə həmin əmlaka əmlak hüququnu itirir, öhdəlik hüququnu da qazanmır (əldə etmir). Bu qədildən olan hüquqi şəxslərə ictimai və dini təşkilatlar (birliklər), xeyriyyə və digər fondlar, hüquqi şəxslərin birlikləri (assosiasiyalar) aiddir.

Üçüncü model münasibətlərə aid edilən hüquqi şəxslərə fondlar da daxil edildiyindən AR Mülki Məcəlləsinin 115-ci maddəsinə istinad etmək fikrimizcə, məqsədemüvafiqdir. Həmin maddədə göstərilir ki, fond üzvlüyü olmayan, fiziki və (və ya) hüquqi şəxslərin) könüllü əmlak haqları əsasında təsis etdikləri, sosial, xeyriyyə, mədəni, təhsil və ya digər ictimai faydalı məqsədlər gündən təşkilatdır.

Fondun nizamnaməsində fondun «fond» sözü də daxil edilmiş adı, fondun məqsədləri haqqında məlumatlar: fondun orqanları haqqında, o cümlədən fondun fəaliyyətinə nəzarət edən himayəçilik şurası haqqında, fondun vəzifəli şəxslərinin təyin edilməsi və azad edilməsi qaydası haqqında, fondun ləvazimatı onun əmlakı barəsində sərəncam verilməsi haqqında məlumatlar göstərilməlidir.

Dövlət və bələdiyyə mülkiyyətlərinin subyektləri Azərbaycan Respublikası və bələdiyyələrin özləridir.

Bütün bu hallar Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş müddələrdən (maddələr: 153-156) irəli gəlir.

AR MM-in 153-cü maddəsinə əsasən, bütün növlərdən olan daşınar və daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququnun subyektləri hüquqi və fiziki şəxslər, bələdiyyələr və Azərbaycan Respublikası ola bilər. Qanunvericiliklə yalnız dövlət mülkiyyətində və ya bələdiyyələrin mülkiyyətində ola bilən əmlak növləri müəyyənləşdirilir.

Əmlakın fiziki və ya hüquqi şəxsin mülkiyyətində, Azərbaycan Respublikasının və ya bələdiyyələrin mülkiyyətində olmasından asılı olaraq əmlaka mülkiyyət hüququnu, əmlaka sahiblik, ondan istifadə və ona dair sərəncam hüququnun əldə edilməsi və ona xitam verilməsi xüsusiyyətləri yalnız qanunla müəyyənləşdirilə bilər. Bütün mülkiyyətçilərin hüquqları yeni bərabərdə müdafiə edilir.

5-ci sual üzrə nəticə:

Bu sualda kommersiya hüququ subyektlərinə anlayış verildi, onların yaradılması qaydası və şərtlərindən, habelə kommersiya hüququ subyektlərinin əlamətləri və təsnifatından bəhs olundu. Həmçinin, kommersiya hüququ subyektlərinin müxtəlif meyarlara əsasən təsnifatı aparıldı, habelə aparılmış təsnifat əsasında kommersiya hüququ subyektlərinin ayrı-ayrı növləri göstərildi və onların hüquqi vəziyyəti geniş şəkildə təhlil olundu. Eyni zamanda, bu sualda kommersiya hüququnun subyektlərinin əmlakının hüquqi rejimi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Adı çəkilən sualda ilk növbədə mülkiyyət hüququna anlayış verildi, onun məzmunu təhlil edildi. Həmçinin, mülkiyyətin kommersiya hüququ subyektlərinin öz fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün ən zəruri şərtlərdən biri olduğu məsələsi bir daha öz təsdiqini tapdı.

Mövzu üzrə NƏTİCƏ

Bu mövzuda kommərsiya hüququnun predmeti, metodu, habelə sahibkarlıq fəaliyyətinə anlayışı və əlamətləri, Azərbaycan hüquq sistemində kommərsiya hüququnun yeri məsələləri geniş şəkildə müzakirə olundu. Həmçinin, bu hüquq sahəsinin metodunu xarakterizə edən cəhətlər, həmçinin, kommərsiya hüququnun müasir dövrdə DİO əməkdaşlarına tədris edilməsinin əhəmiyyətindən və məqsədi, kommərsiya hüququnun sistemi diqqətə çatdırıldı. Qeyd olundu ki, kommərsiya hüququ yeni bir hüquq sahəsi olmasına baxmayaraq kompleks hüquq sahəsidir.

Eyni zamanda mühazirə mövzusunda kommərsiya hüququnun prinsiplərinə, mənbələrinə anlayış verildi və onların ümumi təsnifatı aparıldı. Kommərsiya hüquq münasibətlərinin anlayışı, subyektləri və məzmunu, habelə kommərsiya hüquq münasibətlərinin növləri barədə danışıldı. Mövzuda kommərsiya hüququ subyektlərinin anlayışı, növləri, həmçinin kommərsiya hüququ subyektlərinin təsnifatı aparıldı, əlamətləri göstərildi. Kommərsiya hüququ subyektlərin ayrı-ayrı növlərinin hüquqi vəziyyəti tərəfimizdən təhlil olundu.